

О.М. Романуха

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, Україна

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (1991 – 2011 рр.)

У статті звертається увага на динаміку розвитку громадської думки українців та росіян щодо характеру українсько-російських відносин. Спираючись на результати соціологічних опитувань, автор виокремлює основні етапи трансформації громадської думки, проблеми, що спричинили це, та їх причини.

Відносини України та Російської Федерації перебувають на одному з головних місць у житті громадян обох держав. У лаконічному словосполученні «міждержавні відносини» вміщується величезна кількість напрямів співпраці, охопити які одним дослідженням навіть неможливо. Важливість цих контактів обумовлює цікавість до них широких кіл населення. І хоча їх оцінки відрізняються, проте сумарно вони формують ту загальну картину, що дає нам відповідь на питання визначення інтеграційного курсу, зовнішньо-політичного вектора, напрямів подальшого міждержавного співробітництва.

Вивченню цього питання приділяється значна увага. Щорічно в Україні та Російській Федерації проводиться велика кількість соціологічних опитувань. Серед них привертають увагу дослідження Інституту соціології НАН України, Фонду «Демократичні ініціативи», «Социс», компанія Research&Branding, «Левада Центр» та ін. [1-3]. За результатами опитувань вони проводять прес-конференції, видають роботи: «Українське суспільство 1994 – 2004. Соціологічний моніторинг» за редакцією Н. Паніної [4], «Украина – Россия: общество и государство» за редакцією Д.Е. Фурман [5] та ін. Значна кількість соціологічного матеріалу друкується на сторінках періодичної літератури. Проте робіт, які б узагальнювали весь матеріал, недостатньо. Більшість дослідників звертає увагу на окремі аспекти співпраці, не проводить паралелей між громадськими думками в Україні та Російській Федерації. Зважаючи на це, необхідність продовження вивчення проблеми динаміки розвитку українсько-російських відносин крізь призму соціологічних досліджень не викликає сумніву.

Метою даної роботи є вивчення динаміки розвитку українсько-російських відносин за даними соціологічних опитувань. Засобом її досягнення є вирішення таких завдань: аналіз трансформації оцінки громадянами двосторонніх взаємин України та Російської Федерації; виявлення причин цих змін; порівняння результатів досліджень українських та російських соціологів. При написанні статті було використано широке коло соціологічних досліджень, аналітичних довідок, матеріалів української та російської періодики.

У першій половині 90-х років ХХ ст., ставши на шлях розбудови власної державності, Україна та Російська Федерація фактично не усвідомлювали значущості тих змін, що відбулись. Агітаційна пропаганда, яка панувала в масах, переконливо свідчила про швидкий розвиток економіки, покращання соціального рівня життя населення, свободу самореалізації, відкритість кордонів. У владних ешелонах відбувались процеси пришвидшеного формування державних органів влади та взяття під контроль ситуації. За таких умов оцінити рівень взаємовідносин між колишніми республіками доволі складно. Громадяни обох країн вірили в те, що вони спільно борються за поліпшення життя один одного та своїм волевиявленням сприяють розвитку й процвітанню не лише свого народу, але й інших.

Так, результати референдумів щодо проголошення незалежності показали майже однотайну підтримку народом дій влади. В Україні 1 грудня 1991 р. це рішення підтримало 90,32% громадян. У Російській Федерації хоч таке питання й не обговорювалось, однак бажання до самостійності було відображене в референдумі 17 березня 1991 р. про введення посади президента Російської Федерації. В ньому взяло участь 75,09% громадян республіки, з яких 69,85% підтримали це рішення. Однак такі дезінтеграційні процеси дивно виглядали на фоні іншого загальносоюзного референдуму, проведеного теж 17 березня 1991 р. На розгляд громадян ставилося питання «Чи вважаєте ви за необхідне збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій повною мірою гарантуються права та свободи людини будь-якої національності?». Схвально на нього відповіли в Україні 70,2%, а в Російській Федерації – 71,3% учасників. Такі діаметрально протилежні рішення можуть свідчити не лише про недостатню політичну обізнаність людей, прагнення до змін, але й бажання до збереження тісних контактів, спільного подолання труднощів. Населення республік бажало змін, проте не жадало розриву відносин. Тенденція до збереження тісних контактів залишалась домінуючою протягом усього періоду 90-х років ХХ ст.

У цей час рівень оцінки двосторонніх взаємин був позитивним і постійно зростав. Цьому сприяло складне економічне та матеріальне становище в країнах, ностальгія народу за минулим, необхідність виробничої кооперації, постійні заяви російських політиків, особливо Б. Єльцина, стосовно того, що він зробив для України. Як результат у 1992 р. 69% громадян України позитивно ставилися до Росії. На фоні різних політичних кампаній та заяв про можливе об'єднання країн у новий союз це сприяло поширенню не лише позитивного відношення населення один до одного, але й збільшення прихильників відновлення союзу.

Якщо в 1997 р. лише 14% респондентів вірили в можливість відновлення спільної держави та господарства, ліквідації кордонів та митниць, 48% вважали, що обидві держави розвиватимуть дружні відносини, але це будуть відносини незалежних держав, 16% вважали, що відносини чим далі, тим більше псуватимуться, розбіжності будуть посилюватись, обидві країни – віддаляться одна від іншої, то в 2001 р. 27% опитаних громадян вважали, що Україна і Росія повинні об'єднатись в одну державу, а 59%, що вони мають бути незалежними, але дружніми державами – з відкритими кордонами, без віз та митниць. Необхідно відзначити, що 2000 – 2001 рр. були піковими в плані симпатій українців щодо можливого союзу України та Російської Федерації. Причина цього полягала в проведенні державами широкомасштабних акцій (рік Росії в Україні), відкритті посольств, культурних центрів, заяв політиків.

У 2002 р. кількість прихильників об'єднання України та Росії впала до 20%, а їх самостійного, проте дружнього розвитку з відкритими кордонами, без віз та митниць зросла до 63%. Така негативна динаміка оцінки українсько-російських відносин зберігалась до 2009 р. Причина цього – перемога «Помаранчевого блоку» на президентських виборах 2004 р. Однак з 2010 р. показники починають зростати. Кількість бажаючих відновлення союзу України й Росії в цей час становила 20,1%. Сприяла цьому перемога на президентських виборах 2010 р. В. Януковича. Проте з початком чергових газових перемовин у 2011 р. він зменшився до 19%. При цьому кількість прихильників дружнього розвитку відносин зросла і на 2011 р. становила 67%. У Російській Федерації відсоток прихильників об'єднання з Україною був сталим і коливалася в межах 13 – 14%. При цьому динаміка дружнього розвитку відносин зросла з 52% у 2008 р. до 61% у 2011 р. (табл. 1) [1]. Ці дані засвідчують кардинальну трансформацію громадської думки щодо майбутнього розвитку українсько-російських відносин. Якщо на початку 90-х років ХХ ст. серед населення поширювались думки про можливе об'єднання країн чи їх особливу дружбу, то на початку ХХІ ст. розповсюджується ідея про їх існування як близьких, проте незалежних держав. Населення починає усвідомлювати необхідність самостійного розвитку й вирішення проблем, а не очікування допомоги зі сторони.

Таблиця 1 – Якими Ви хотіли би бачити взаємовідносини України з Росією? (Київський міжнародний інститут соціології, Україна)

В УКРАЇНІ								
Варіанти відповідей	1997	2001	2002	2006	2008	2009	2010	2011
Вони мають бути такими самими, як з іншими державами – з закритими кордонами, візами, митницями	16	11	14	16	16,8	11,0	10,3	12
Україна і Росія мають бути незалежними, але дружніми державами – з відкритими кордонами, без віз та митниць	48	59	63	58,9	65,8	67,4	67,4	67
Україна і Росія мають об'єднатись в одну державу	14	27	20	19,4	15,5	19,0	20,1	19
Важко сказати		3	3	5,6	1,7	2,6	2,2	2
В РОСІЇ								
					2008	2009	2010	2011
Вони мають бути такими самими, як з іншими державами – з закритими кордонами, візами, митницями					24	25	16	19
Україна і Росія мають бути незалежними, але дружніми державами – з відкритими кордонами, без віз та митниць					52	55	60	61
Україна і Росія мають об'єднатись в одну державу					13	13	18	14
Важко сказати					11	7	6	6

Підтверджують цю думку й дані іншого соціологічного дослідження того ж таки Київського міжнародного інституту соціології. На запитання «Якому шляху України Ви надаєте перевагу?» більшість населення України на початку 90-х р. ХХ ст. обрало напрямок СНД – 40,5%. Активізації співпраці з Росією віддало перевагу лише 17,5% опитаних. Опиратися на власні ресурси – 13,3%. На 2010 р. ситуація змінилася докорінно. Кількість прибічників активізації співпраці з Російською Федерацією скоротилась до 13,1%, а самостійного розвитку зросла до 20,6%. При цьому співпраця в межах СНД для більшості українців взагалі перестала бути актуальною, її підтримало 14,9% опитаних (табл. 2) [4, с. 32].

Причина таких змін криється в переоцінці характеру двосторонніх відносин України та Російської Федерації громадянами обох держав. Динаміка громадської думки щодо шляхів подальшого розвитку України залежала від характеру міждержавних відносин України та Росії. Населення виступало чи не лакмусовим папірцем, що реагував на події, тим самим визначаючи характер їх суспільної оцінки. Газові та митні війни, що розгоралися час від часу, ставали головним фактором в оцінці двосторонніх відносин України та Росії. При цьому, враховуючи енергетичну залежність України та часті звинувачення Росії щодо незаконного відбору газу чи проблеми з його транспортування в Європу, Україна виступала в російських ЗМІ як винуватиця. Це стало однією з головних причин домінування в суспільній думці росіян нейтральних чи негативних оцінок. Як видно з табл. 3 [2], більшість опитаних росіян протягом досліджуваного періоду віддавало перевагу оцінкам: «нейтральні», «прохолодні», «напружені». Особливо виразними вони були протягом 2005 – 2010 рр. Оцінки щодо «дружніх» чи «доволі теплих» відносин домінували в період до 2005 р.

Таблиця 2 – Якому шляху України Ви надаєте перевагу? (Інститут соціології НАН України, Фонд «Демократичні ініціативи»)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2008	2010
Співробітництво в рамках СНД	40,5	38,8	31,8	23,7	23,8	18,5	15,4	16,3	13,4	13,2	13,1	10,9	12,5	14,9
Активізація відносин з Росією	17,5	14,8	14,4	4,5	5,0	4,8	4,1	6,6	8,6	9,8	11,4	8,3	10,6	13,1
Зміцнювати східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь)	-	-	-	24,3	23,7	24,0	22,8	29,2	34,0	34,4	34,3	29,3	29,8	26,8
Активізація відносин з країнами Заходу	13,3	13,9	15,9	13,8	12,8	16,4	16,5	13,2	12,7	10,7	14,4	17,9	17,7	14,1
Опиралися на власні ресурси	13,3	14,4	18,5	16,1	17,7	19,7	26,1	20,8	22,2	21,2	17,1	20,2	19,3	20,6
Інше	8,2	7,1	7,1	6,3	7,5	6,8	5,0	4,8	1,0	1,8	1,3	1,6	0,7	0,8
Важко сказати	9,5	10,8	12,2	11,3	9,3	9,7	10,1	9,0	8,0	8,6	8,2	8,9	7,1	7,8
Не відповіли	0,2	0,1	0,0	0,0	0,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	2,3	2,0

Таблиця 3 – Як Ви оцінюєте відносини між Україною та Росією? (Левада-Центр, Росія)

	1997	1999	2001	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Дружні	8	12	7	8	7	3	4	1	1	3	5
Доволі теплі	15	40	18	22	10	9	6	2	3	10	23
Нейтральні	22	19	31	38	27	27	23	12	11	32	27
Прохолодні	26	12	27	19	30	35	35	36	32	29	26
Напружені	14	4	12	8	19	19	22	36	42	20	11
Ворожі	4	1	1	2	2	2	6	10	10	3	2
Важко відповісти	11	12	4	4	5	5	4	4	3	3	7

Оцінка українцями двосторонніх відносин України і Росії була більш позитивною та характеризувалась вищим відсотком людей, схильних вважати їх у цілому гарними. Проте періодичність домінування позитивного й негативного ставлення схожа з даними соціологічних досліджень у Російській Федерації. Якщо в 2005 р. 57% українців позитивно характеризували взаємини двох держав, то в 2009 р. таких прибічників було лише 12%. Ситуація змінилась після перемоги на президентських виборах 2010 р. В. Януковича. Тоді 58% респондентів сказало, що ці відносини в цілому гарні, а в 2011 р. їх кількість становила 32%. Це можна пояснити початком нового протистояння держав у газовому питанні (табл. 4) [3].

Таблиця 4 – Стан міждержавних відносин України та Російської Федерації (Research&Branding, Україна)

	2005	2006	2008	2009	2010	2011
В цілому гарні	57	31	16	12	58	32
Наскільки гарні, настільки й погані	26	32	29	23	26	40
В цілому погані	15	32	51	60	13	24
Важко відповісти	2	5	4	5	3	4

Серед інших причин зміни ситуації в Україні на початку XXI ст. можна виокремити різке проголошення курсу на євроінтеграцію. В 2008 р. 63% росіян вважали, що Україна «відходить від Росії» та зближується із Заходом. Посприяла цьому й антиукраїнська пропаганда Кремля. Проте зростаюча відчуженість росіян від України була ставленням до української держави, а не самих українців. Такі зміни мали певний позитивний момент, оскільки посилювалось усвідомлення того факту, що Росія та Україна – це дві незалежні держави, два народи. Якщо в 1997 р. 56% росіян вважали українців і росіян одним народом, то в 2007 р. їх було 49%. Кількість же тих, хто схилився до відповіді, що це два різні народи, протягом цього періоду зростає з 37% до 46% відповідно. Здається, що зміни не дуже помітні, утім і вони статистично вагомі. Сьогодні можна сказати, що цей процес незворотний, оскільки шкільні програми в обох країнах уже є різними. Дітей навчають різних історій, громадяни переймаються проблемами, які передусім близькі їм.

У відношенні населення України і Росії один до одного протягом досліджуваного періоду домінували позитивні оцінки. При цьому ставлення українців до росіян було вищим, ніж росіян до українців. Якщо в 1992 р. 69% українців позитивно ставилося до Росії та її громадян, у 2002 р. їх було вже 89%, а 2010 р. – 93%, то в Російській Федерації у 2008 р. лише 38% опитаних позитивно ставилося до українців, а 2011 р. – 73% (табл. 5) [6].

Таблиця 5 – Як Ви загалом зараз ставитеся до Росії / України?
(Київський міжнародний інститут соціології, Левада-Центр)

В УКРАЇНІ				
Варіанти відповідей	2008	2009	2010	2011
дуже добре / добре	88	92	93	89
погано / дуже погано	9	6	4	7
Важко сказати	3	3	3	4
В РОСІЇ				
	2008	2009	2010	2011
дуже добре / добре	38	46	67	73
погано / дуже погано	53	44	21	18
Важко сказати	10	10	12	9

Таку ситуацію можна пояснити певною економічною залежністю України від Росії, наявністю в громадян України родичів у Росії та найголовніше – проживанням в Україні значної кількості росіян, особливо в південних і східних регіонах. Росіяни України не асоціюють себе як окрему спільноту та беруть активну участь у розбудові української державності, роблять значний вклад у розвиток економіки, науки, культури. Все це формує їх позитивний імідж, а разом з цим і позитивне ставлення до Росії. Населення ж Російської Федерації є доволі поліетнічним і хоча українці Росії теж є однією з найбільших етнічних меншин, проте в пропорційному відношенні до росіян України вони не можуть бути таким же чинником. Росія взагалі не допускає втручання етнічного фактора у свою внутрішню політику. Вона формує загальнодержавну ідеологію, у якій владі належить головне право формування оцінок, виходячи насамперед з державних інтересів.

Як видно, у першому десятиріччі XXI ст. відбувається трансформація оцінки українсько-російських відносин громадянами обох країн. Пік оцінок, що припадав на кінець XX ст. – початок XXI ст. і супроводжувався різноманітними культурними акціями («Рік Росії в Україні», «Рік України в Росії»), поступово змінився нейтральним ставленням як до партнера, сусіда, країни з близькими культурними та мовними традиціями. Причини цього вбачаються ось в чому. По-перше, необхідно звернути увагу на внутрішньополітичну ситуацію в Україні після 2004 р. Різкі заяви про євроінтеграцію стали приводом для перегляду Російською Федерацією свого ставлення до України як партнера. По-друге, на межі XX – XXI ст. як в Україні, так і в Російській Федерації до влади прийшла зовсім нова генерація політиків. Це сильно позначилося не лише на міжособистісних відносинах

лідерів двох держав, але й на характері міждержавних взаємин. Починає зростати вплив російського капіталу в українській економіці, розгортається боротьба в середині України за контроль над певними галузями промисловості. На міждержавному рівні йде відхід від політики «стратегічного партнерства» до «прагматизму», що породжувало політичне та економічне протистояння з перенесенням у сфери культури та історії (Голодомор 1932 – 1933 років як геноцид українців, статус воїнів ОУН-УПА, заяви В. Путіна щодо ролі Російської Федерації у перемозі Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні тощо). Далася взнаки і світова економічна криза. Пережити її Росії допоміг продаж енергоресурсів за світовими цінами. В такій ситуації питання дешевого газу для України та інших партнерів Росії з політичного перейшло в економічне. Як наслідок, незмінна політика в питаннях ціни на газ та наполягання на продажі газотранспортної системи України. Тому не дивно, що на початку другого десятиріччя XXI ст. тенденція до зменшення кількості людей, які вірили в особливі відносини України та Росії, продовжувала посилюватись.

Значна частина експертів пояснює це відсутністю якихось серйозних кроків з боку влади. Після підписання харківських угод принципово нічого не змінилося. Такої думки дотримується й экс-президент України Леонід Кучма: «Сьогоднішній нашій владі не можна дорікнути в небажанні справді мати стратегічні відносини з Росією. Але рік – це в сьогоднішньому вимірі можна було гори перевернути. Але ми сьогодні не можемо сказати про жоден проект, який би з'явився за цей час, а навпаки, Україну, так би мовити, з усіх боків обходять». Однак дані тенденції не є загрозливими, а є лише наслідком впливу політики та бізнесу. Населення країн продовжує високо оцінювати один одного, що й підтверджують результати соціологічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відносини між Україною та Росією [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології. – К., 1990 – 2011. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/ua/bank/archives/foreignpolicy.html>. – Назва з екрана. – Дата остан. модифікації: 15/07/2011
2. Отношение россиян к США, ЕС, Украине и Грузии (январь) [Електронний ресурс] // Левада-Центр. Аналитический центр Юрия Левады. – К., 2003 – 2011. – Режим доступу : <http://www.levada.ru/press/2009013001.html>. – Назва з екрана. – Дата остан. модифікації: 30/01/2009
3. Украинско-российские отношения: политический и экономический аспекты // Research&Branding [Електронний ресурс]. – К., 2007 – 2011. – Режим доступу : <http://www.rb.com.ua/upload/medialibrary/PRAspekt RUSS2011.pdf>. – Назва з екрана. – Дата остан. модифікації: 20/12/2012
4. Українське суспільство 1994 – 2004. Соціологічний моніторинг / [за ред. Н. Паніної]. – К. : «Заповіт», 2004. – 64 с.
5. Украина – Россия: общество и государство / [ред.-сост. Д.Е. Фурман]. – М. : Права человека, 1997. – 384 с.
6. Как бы Вы оценили нынешние отношения между Украиной и Россией [Електронний ресурс] // Левада-Центр. Аналитический центр Юрия Левады. – К., 2003 – 2011. – Режим доступу : <http://www.levada.ru/archive/rossiya-i-strany-sng>. – Назва з екрана. – Дата остан. модифікації: 24/06/2011

А.Н. Романука

Динамика развития украинско-российских отношений сквозь призму социологических исследований (1991 – 2011 гг.)

В статье обращается внимание на динамику развития общественного мнения украинцев и россиян касательно характера украинско-российских отношений. Опираясь на результаты социологических опросов, автор выделяет основные этапы трансформации общественного мнения, проблемы, обусловившие их появление, а также причины этого.

О.М. Романука

Development Dynamics in the Relations between Ukraine and Russia by the Data of the Sociological Researches (1991 – 2011)

This article is based on the sociological researches and deals with the dynamics of public opinion of Ukrainians and Russians about relations between Ukraine and Russia. Special attention is attached to the periods of the development of this opinion, to the reasons and factors, which influenced on its transformation.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2012.